

Birgit Løgstrup:
Klip en hæl og hug en tå

*Replik til Th. Kjærgård:
Gårdmandslinien i dansk historieskrivning*

Der er noget fascinerende over teorier, der er i stand til at sætte et par århundreders historieskrivning på en enkelt formel. Hvad der for en almindelig betragter tager sig ud som et mylder af bidrag til forståelse af landbosamfundet i det 18. århundrede, bliver i Th. Kjærgårds artikel om gårdmandslinien i dansk historieskrivning til en smal, men klart belyst korridor. Men for at opnå denne klarhed er det også nødvendigt for ham at udelade nogle og give andre arbejder en meget stram fortolkning, der ikke yder dem fuld retfærdighed. Det kan imidlertid ikke være anderledes, når alt skal sættes på én formel. En vis moralsk forargelse eller værdiladet holdning til gårdmandslinien er også en følge af et levende menneskes engagement i sin forskning.

Årsagen til min reaktion på artiklen er et ønske om dels at påpege nogle arbejder, der falder uden for den enkle formel, dels at udstikke en lidt anden linie, end hvad Th. Kjærgård foreslår som »vejen frem« for dansk landbohistorie.

Fæstebondelitteraturen op til 1840 (Bergsøe, Allen og Wegener) analyseres nøje i afsnit I, mens godsejervenlig litteratur blot omtales som eksisterende. I afsnit II opremses en lang række titler på disputater og andre arbejder, som tages til indtægt for gårdmandslinien som interessefelt. Heraf kan Gunnar Olsens »Hovedgård og bondegård« med undertitlen Studier over stordriftens udvikling i Danmark i lige så høj grad betragtes som hørende hjemme i en godsejerslinie. At fæstegodset også omtales er fuldt forståeligt, da man umuligt kan behandle en godsproblematik uden at medtage fæstegodset. Det samme gælder Axel Linvalds undersøgelse af Bidstrup gods. Hans H. Fussings undersøgelser af Demstrup, Sødringholm, Gessingholm og Stiernholm len omtales slet ikke. Heller ikke C. H. Brasch: Vemmetoftes historie, Hans Jensen: A. G. Moltkes forbedring af agerdyrkingen på

Bregentved og Henrik Pedersens arbejder om hovedgårdsdriften. Desuden får andre godshistorier kun plads i en fodnote (50). Mit eget bidrag til forståelse af hoveriet (Markdrift og hoveri på Løvenborg 1771–72) omtales ikke, da det netop forsøger at betragte hoveriet og hovedgårdens drift som to sammenhængende begreber, således at markbrugets indretning på hovedgården er bestemmende for hoveriets omfang.

På den modsatte side mod de lavere samfundsklasser er det besynderligt, at Th. Kjærgård har kunnet undgå at gøre en undtagelse i sin klare gårdmandslinie for F. Skrubbeltrangs banebrydende disputats, der ganske simpelt hedder »Husmand og Inderste«. Skrubbeltrangs andre arbejder om husmænd og husmandsbevægelse omtales ikke. At denne husmandslinie entydigt er fulgt op af i hvert fald en af hans elever, Asger Th. Simonsen: Husmandskår og husmandspolitik i 1840'erne omtales heller ikke.

Th. Kjærgård udformede oprindelig sin tese på det 18. århundredes historie, men mener, at dens holdbarhed dækker forskningen over hele perioden tilbage til år 1500 (s. 191). På dette punkt har han fuldstændig overset den stærke forskningstradition omkring adelen og dens godsbesiddelse – det sidste bidrag i denne linie er Knud J. V. Jespersens disputats: Rostjenestetaksation og adelsgods (1977). Også prof. E. Ladewig Petersens mange undersøgelser om adelens godsdrift, regnskabsvæsen og økonomi i det hele taget modsiger denne tese.

M.h.t. indholdet af gårdmandslinien vil jeg gerne medgive Th. Kjærgård, at fæstebøndernes tilstand måske ikke var så begrædelig som påstået af nogen – specielt i den mere folkelige litteratur. I hvert fald var levestandarden sikkert stigende i forhold til tidligere perioder – indbefattet en forbedring af fæstegårdenes bygninger. Men i hvor høj grad skyldtes det sidste tilskud fra hovedgården? I hvert fald kunne mange godser i 1770'erne og 1780'erne opvise stigende restancer både af fæsteafgifter og skatter. Likviditeten – hvis man kan benytte dette begreb i en økonomi, der befinder sig et sted mellem natural- og pengeøkonomi – var i hvert fald yderst an-

strengt mange steder. En af årsagerne har sandsynligvis været den af Th. Kjærgård (s. 184) oversete virkning af bestemmelsen om godsejerens ret til at kræve en vis besætning eller i stedet anden værdi på fæstegården ved hver fæsters afgang og hans pligt til at sørge for, at det var til stede ved den nye fæsters tiltrædelse. Det første blev nøje overholdt, men det sidste ikke. Derfor fik denne på det teoretiske plan meget nyttige bestemmelse ikke den tilsigtede virkning. Måske ville resultatet blot være blevet, at fæstebondens arvinger ville få større arv, men det havde trods alt bidraget til at gøre landbosamfundet stærkere og økonomisk mere selvstændigt i forhold til godsejeren.

Som argument for den forbedrede økonomi i bondestanden anføres ekstraskatten af 1789, der skulle pålignes alle, som ejede mere end 25 rdl. (s. 186). Fæstebønderne omfattedes overhovedet ikke af denne skat, så de nævnte 20 % i et midtjydsk herred, som betalte denne, kan kun være selvejere. Jeg finder det ikke historisk korrekt at slå selvejere og fæstebønder sammen i samme kategori. Ligeledes anføres det, at hartkornsskatten ikke steg i det 18. århundrede. Det er korrekt for den del, der betaltes i penge. Men den del, der stadig leveredes i korn, kornskatten, fulgte naturligvis den almindelige prisudvikling. Der blev ganske vist gjort flere forsøg i det 18. århundrede på at konvertere kornskatten til en pengeskat, men det lykkedes først endegyldigt i 1791. Derimod indførtes der 1762 en årlig ekstraskat på 1 rdl. for alle over 12 år – på landet over 15 år efter 1764 – ligesom folkeskatten fra 1760 gik over til opkrævning gennem godsejeren, hvorved den økonomiske afhængighed af denne øgedes. Det er således ikke korrekt, at landbefolkningen gik hus forbi ved de nye skattepålæg. Tværtimod måtte godsejeren nu også fra 1762 indestå for ekstraskatten fra de allerfattigste i landbosamfundet, indersterne, selvom de ikke var knyttet til godset gennem et fæsteforhold. Kun formueskatten af 1789 blev som omtalt ikke pålagt fæsterne, da regeringen på forhånd fandt det lidet sandsynligt, at disse kunne nå op over minimumsgrænsen. I det hele taget mener jeg ikke, det er muligt entydigt at fast-

slå en klar økonomisk velstand for bondebefolkningen som helhed. Der var – som F. Skrubbeltrangs undersøgelser viser – store egnsforskelle, ligesom jeg ved en undersøgelse af restanceforholdene på et enkelt gods har konstateret store variationer mellem fæstebønderne indbyrdes.

Gårdmandsstanden var efter min opfattelse ikke så lukket som antaget af Th. Kjærgård. Mange husmænd blev – i hvert fald på Løvenborg gods i Holbæk amt – sat til fæstegårde – ikke altid de bedste, mens mange gårdmænd måtte over i husmandsstanden. Det var ikke altid mod deres vilje. En fæster på Løvenborg, som trods en række hjælpeforanstaltninger fra godset i flere år havde kørt økonomisk elendig, bad selv om at overtage et husmandsbrug på samme gods med den begrundelse, at han fandt tilværelsen tryggere for sin familie på denne måde. Den tilsyneladende selvmodsigelse i godsejernes klage over både befolkningsoverskud og for få fæstemner til at overtage de ledige fæstegårde opløses ved en forståelse af, at der krævedes økonomiske midler til at overtage en fæstegård. Det omtalte paradoks er atter en følge af en økonomisk svagt funderet bondestand – i hvert fald m.h.t. likvide midler.

Det er med rette, at Th. Kjærgård understreger (s. 184), at man ikke kan bebrejde godsejerne, at de ikke overlod hoveriet til bønderne for en fast pris. Det havde som påvist af Kjærgård andetsteds været det samme som at fraskrive sig del i evt. konjunkturstigninger i landbruget, når de øvrige fæsteafgifter var fastlåste. I det hele taget kan det ikke være den historiske forsknings opgave at uddele bebrejdelser til datiden, men at søge at forklare udviklingen. Denne rigtige holdning glemmer Kjærgård imidlertid, når han (s. 191) bebrejder gårdmændene, at de ville have deres jord betalt ved bortsalg til husmændene. Vi ved nu, at gårdmændene stort set klarede omlægningen, men de har formentlig følt sig i en økonomisk usikker position, hvor det var nødvendigt for dem – som tidligere for godsejerne – at udnytte alle aktiver bedst muligt.

Jeg er således ikke enig med Th. Kjærgård i, at der eksisterer en klar og entydig altom-

fattende gårdmandsline i dansk historieskrivning. Det er korrekt, at der bl.a. gennem den store indsats i historieforskningen i anledningen af stavnsbåndsjubilæet, blev skabt en række historiske værker, som naturligt havde stavnsbåndet og fæstebønderne som genstand. Denne indsats prægede gennem lange tider den fortsatte forskning og dennes afsmitning i populære historieværker. Det kan tages som udtryk for nytten af en samlet indsats i den historiske forskning. Så vidt jeg har forstået Kjærgårds indlæg, vil han erstatte den påståede gårdmandsline med en fokusering på andre befolkningsgrupper. Det tror jeg ikke er vejen. Jeg tror, at man i stedet skal forsøge at forstå landbosamfundet i dets helhed. Th. Kjærgård har selv opnået meget udmærkede resultater ved ikke at betragte hoveriet isoleret, men som en del af fæstebøndernes samlede afgifter til gods-ejerne. Således må vi også forsøge at forstå landbosamfundet i dets helhed og som en del af den totale statsdannelse og samfundshusholdning. Det kræver inddragelse af administrative, sociale og økonomiske forskningsaspekter, som er lige så krævende som nødvendige for at forstå det 18. århundredes samfund i dets kompleksitet.

Jan Kanstrup: Om mikropublikationer og filmkopier

Klare meninger er en god ting, men faktisk viden er ikke at foragte.

Esben Graugaards indlæg i Fortid og Nutid bind XXVIII s. 271ff, »Historien kan sælges«, efterlader let det indtryk at et enkelt privat forlag er i færd med at monopolisere en givtig publiceringsvirksomhed, nemlig af mikrokort. Baggrunden for denne mening turde være læsning af 2 forlags reklameudsendelser, samt et overfladisk kendskab til en retstrætte mellem dem om udgiverrettighederne til et personalhistorisk manuskript af jævn kvalitet. Når det hertil føjes at det ene forlag på det seneste er gået fallit, skulle den frygtindgydende spådom være opfyldt: Monopol og kaos på mikrokortområdet.

Lad os se bort fra at den indtrufne fallit kan have sammenhæng med kvaliteten af de udbudte produkter; en stræben efter monopol har der ikke været tale om, alene af den grund at der er flere på markedet end de 2; endnu flere vil komme til, hvis det bliver profitabelt at producere mikrokort; det er det nemlig ikke i dag.

Kildeskriftselskabet (et af de forbenede gamle udgiverselskaber) har således godt 5 års erfaring på området; der er i mikroform udgivet både tidligere trykte bøger, utrykte manuskripter, registre og egentlige kilder i betydelig mængde. Der er netop udsendt et nyt, ajourført katalog. Desværre har salget hidtil været for ringe til at dække omkostningerne, – og det skyldes ikke at der konsekvent er valgt de forkerte ting til udgivelse.

Salg forudsætter for det første at publikum i det hele taget er villig til at læse mikrofilm, som ved første øjkast er både uvant og ubekvem at læse, i sammenligning med læsning af originalpapirer og xerokopier. At film kun nødtvungent accepteres kan man f.eks. se på arkivernes læsesale.

Dernæst er det en forudsætning at brugeren er i besiddelse af et læseapparat. Det er ikke nogen ubetydelig investering, ca. 800 kr. for et primitivt apparat; et *virkelig godt* læseapparat kan løbe op i 7–8000 kr. Derfor omfatter den potentielle brugergruppe kun i mindre grad privatpersoner; den udgøres først og fremmest af institutioner som biblioteker og lokalhistoriske arkiver, og af disse har endnu kun den mindste del anskaffet det fornødne apparatur.

Der er dog håb om bedring i fremtiden; det er ikke blot historisk litteratur og kilder der kan fås i mikroform, men denne publiceringsmåde er faktisk ved at antage et større omfang, f.eks. også når talen er om skønlitteratur.

Det er særdeles ønskeligt at markedet for mikroudgivelser bliver tilstrækkelig stort til at bære en produktion. Der ligger nemlig muligheder for en udstrakt informationsspredning af materiale som aldrig vil kunne bære en traditionel bogudgivelse. Ved den billigste form for bogproduktion, reprotryk, skal der mindst kunne sælges 3–400 eksemplarer; på